

ύπαρξη των άλλων διαφορετικών οντοτήτων. Αυτή είναι βασική προϋπόθεση της γενικότερης κατανόησης που επιδιώκεται, καθώς αυτές οι τοπικές/εθνικές οντότητες προσφέρουν καταφύγιο και ταυτότητα στα άτομα που είναι απαραίτητα γι' αυτά και θέτουν τα θεμέλια για την ίδια την πιθανότητα της συναισθηματικής προσέγγισης του κόσμου στην ολότητά του. Το διακύβευμα δεν είναι αν η οπτική γωνία θα είναι εθνική, τοπική, παγκόσμια ή άλλη, αλλά αν η θέαση του κόσμου θα γίνεται με φονταμενταλιστικό/αντιδραστικό/μη ανεκτικό τρόπο ή όχι. Και όπως έχουμε υποστηρίξει, κανείς από αυτούς τους τρόπους δεν έχει το αποκλειστικό 'προνόμιο' της μιας ή της άλλης οπτικής γωνίας. Όσον αφορά ειδικότερα στην παγκοσμιοποίηση, είναι σημαντική η παρατήρηση των Marty και Appleby στη μελέτη τους για τον φονταμενταλισμό, ότι «ο παράξενος νέος κόσμος που ξεδιπλώνεται στο τέλος του αιώνα δημιουργεί νέες πιθανότητες για φονταμενταλισμούς»¹⁸.

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Πριν συνοψίσουμε τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης όσον αφορά στην εθνική ταυτότητα, θα ήταν χρήσιμη και μια σύνοψη της ιδεολογικοποίησης της παγκοσμιοποίησης και των τρόπων που αυτή συντελείται. Αυτή η σύνοψη θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της παγκοσμιοποίησης συνολικά, αλλά και των ευρύτερων ζητημάτων που σχετίζονται με τη χρήση των ιδεολογιών από τα κράτη στη σύγχρονη εποχή. Εξαιτίας της ιδεολογικοποίησης που έχει συνοδεύσει την εξάπλωση του φιλελεύθερου καπιταλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο χρησιμοποιείται και ο όρος παγκοσμιοποίηση, που δίνει μια ουδέτερη και αποστασιοποιημένη χροιά στις πολιτικές και οικονομικές επιλογές και διαδικασίες που συντελούνται. Γι' αυτό και στην παρούσα μελέτη ορίσαμε την παγκοσμιοποίηση ως μια σειρά διαδικασιών που ξεκίνησε από τα μέσα της δεκαετίας του '80: στην πραγματικότητα, ούτε η ελεύθερη αγορά ούτε η επανάσταση των νέων τεχνολογιών (που έχει ξεκινήσει από το 1960) είναι τόσο πρόσφατες, αλλά η ιδεολογικοποίηση της παγκοσμιοποίησης τους έχει προσδώσει νέο χαρακτήρα και δυναμική και σε αυτήν θέλουμε να επικεντρώσουμε.

Ένας σημαντικός αριθμός αλλαγών και γεγονότων έχουν συντελεστεί, ενισχυθεί ή δικαιολογηθεί κάτω από την ομπρέλα της παγκοσμιοποίησης. Αυτά έχουν υπάρξει πολύ σημαντικά στο επίπεδο της πολιτικής και της διάνοησης και οι επιπτώσεις τους είναι ιδιαίτερα έκδηλες στην οικονομία και την κοινω-

18. MARTY & APPLEBY (1991), *Fundamentalisms Observed*, Chicago, IL: Chicago Univ. Press, p. xii, παρατίθεται στο Scott 2001: 96.

νία. Το σημαντικό στοιχείο στην παγκοσμιοποίηση είναι ότι, ενώ η φιλελεύθερη ιδεολογία ή τα προβλήματα που ανακύπτουν από την ελεύθερη αγορά δεν είναι τωρινά, για πρώτη φορά αναφέρονται όχι ως πολιτική επιλογή αλλά ως αναγκαιότητα ή σχεδόν ως φυσική εξέλιξη. Στο πολιτικό επίπεδο (δηλαδή της πολιτικής διακυβέρνησης αλλά και της δημόσιας συζήτησης για την πολιτική) υπάρχουν δύο σημαντικές εξελίξεις. Η μία αφορά στην αμηχανία και σύγχυση τόσο των πολιτικών όσο και των διανοουμένων μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, που προκάλεσαν περισσότερο τα 'επινίκια' εκ μέρους των υποστηρικτών του φιλελευθερισμού παρά η πίστη ότι η Σοβιετική Ένωση αποτελούσε την 'προσωποποίηση' του σοσιαλισμού ή του κομμουνισμού. Η δεύτερη είναι ότι, εν μέσω αυτής της σύγχυσης, πολλές χώρες άρχισαν να εφαρμόζουν τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές με έντονο, ασυντόνιστο ή ακραίο τρόπο, ανάγοντας το κριτήριο της ανταγωνιστικότητας σε βασικό κριτήριο των περισσότερων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών πρωτοβουλιών. Αυτές οι δύο εξελίξεις συντέλεσαν στη διατύπωση της ρητορικής που εξηγούσε ή δικαιολογούσε αυτές τις πολιτικές ως αναπόφευκτες στο πλαίσιο της επικαλούμενης έλλειψης εναλλακτικής –ιδεολογικής ή πρακτικής– και στο πλαίσιο της προσαρμογής στην παγκοσμιοποίηση. Έτσι, η προσαρμογή στην παγκοσμιοποίηση έγινε μέσω της υιοθέτησης της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της υιοθέτησης των πολιτικών της οικονομικής παγκοσμιοποίησης αποτελούν οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη δεκαετία του '90, περίοδο κατά την οποία στη συντριπτική πλειονότητα των μελών-κρατών της κυβερνούσαν κεντροαριστερά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, τα οποία απεμπόλησαν πολλές κοινωνικές και εργατικές κατακτήσεις όποτε τέθηκε το δίλημμα ανταγωνιστικότητα-κοινωνικό κράτος. Εδώ έγκειται και μια ακόμη απειλή της παγκοσμιοποίησης, μια πολιτική απειλή: στο βαθμό που οι κοινοβουλευτικοί εκφραστές της λεγόμενης αριστεράς, δηλαδή του εναλλακτικού μοντέλου στη φιλελεύθερη ιδεολογία και διαχείριση, υιοθετούν τις πολιτικές της ελεύθερης αγοράς, ενώ ταυτόχρονα συνεχίζουν να αξιώνουν σε ρητορικό επίπεδο τη σοσιαλιστική τους ταυτότητα, δημιουργείται ένα έντονο πολιτικό κενό, δηλαδή, κενό στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της 'αριστεράς', εφόσον τα λεγόμενα σοσιαλιστικά κόμματα διατηρούν και αξιώνουν τον τίτλο και οικειοποιούνται τον αντίστοιχο πολιτικό χώρο. Αυτό προκαλεί απογοήτευση από τη συνακόλουθη –πραγματική πλέον– έλλειψη εναλλακτικής στην πολιτική προτίμηση των ψηφοφόρων. Αναμενόμενη διέξοδος από αυτό το κοινοβουλευτικό αδιέξοδο είναι είτε η προτίμηση σε εξωκοινοβουλευτικά κόμματα, πολλά από τα οποία κινούνται στα άκρα του πολιτικού συστήματος, είτε η στροφή σε συντηρητικές πολιτικές επιλογές. Πράγματι, στην Ευρωπαϊκή Ένωση από τις αρχές του 20ού αιώνα παρατηρείται μια στροφή προς τα λεγό-

μενα συντηρητικά κόμματα, που παραδοσιακά εκφράζουν τον οικονομικό φιλελευθερισμό, αλλά και προς ακροδεξιές και αντιδραστικές πολιτικές επιλογές που εκφράζουν τον αρνητισμό και τη διαμαρτυρία για τις εφαρμοζόμενες πολιτικές αλλά και την αντίδραση στο ενδεχόμενο μιας 'ανοιχτής κοινωνίας'.

Στο επίπεδο της διανοήσης μπορούμε να κάνουμε δύο βασικές παρατηρήσεις. Η μία αφορά στην έλλειψη ακρίβειας στην προτεινόμενη ορολογία και ειδικά στον ορισμό της παγκοσμιοποίησης. Βέβαια, ενώ αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί 'φυσιολογικό', υπό την έννοια ότι πολλοί κοινωνιολογικοί και πολιτικοί όροι είναι εξαιρετικά δύσκολο να οριστούν εξαιτίας της πολυπλοκότητας των φαινομένων που περιγράφουν, το πρόβλημα με τον όρο παγκοσμιοποίηση είναι ότι υπάρχει η τάση να συμπεριλαμβάνονται σχεδόν *τα πάντα* στον όρο αυτό. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί ο συλλογικός τόμος *Globalisation and National Identities* (επιμ. Kennedy & Danks, 2001), στον οποίο περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις της μετανάστευσης στο Ισραήλ (Berthomiere 2001), των αμυντικών αντιδράσεων των Ανατολικογερμανών μετά την ενοποίηση της Γερμανίας (Hogwood 2001), και της συμφιλίωσης των θυμάτων και των θυτών στη Νότιο Αφρική μετά τη λήξη του συστήματος του Απαρτχάιντ (Stanley 2001), όπου εξίσου αναφέρονται όλες ως παραδείγματα και χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης. Ο συσχετισμός αυτός φαίνεται αυταπόδεικτος στο βαθμό που όλα συμπεριλαμβάνονται στην έννοια της παγκοσμιοποίησης. Η δεύτερη παρατήρηση, που σχετίζεται και πάλι με την εννοιολογική σύγχυση, είναι ότι χρησιμοποιούνται ευρέως διάφοροι νεολογισμοί για να περιγράψουν γεγονότα που είτε δεν είναι καινούρια είτε υπάρχουν ήδη όροι που μπορούν με ακρίβεια να τους περιγράψουν. Έτσι, το NATO ορίζεται ως 'υπερεθνική δύναμη' (Segell 2001), οι εθνικές αναζωπυρώσεις τοπικισμοί, νέοι όροι εισάγονται όπως οι 'υβριδικές' ταυτότητες ή η 'παγκοσμιοτοπικοποίηση', και άλλοι αντικαθίστανται από καινούριους, όπως η 'αλυσίδα' από το 'δίκτυο', ακόμη και η ίδια η παγκοσμιο-ποίηση που έχει αντικαταστήσει τη διεθνο-ποίηση.

Στο πλαίσιο των απόψεων και επιχειρημάτων που διατυπώνονται για την παγκοσμιοποίηση τόσο στο επίπεδο της πολιτικής όσο και σε αυτό της διανοήσης εντάσσονται και αυτές που θέλουν τις επιμέρους εθνικές ταυτότητες και τα υπάρχοντα εθνικά κράτη να μην έχουν θέση σε αυτόν το νέο κόσμο που διαμορφώνεται. Σχετική με αυτό είναι και η επιχειρηματολογία ότι η παγκοσμιοποίηση θα ενώσει τον πλανήτη και θα τον μετατρέψει σε ένα 'παγκόσμιο χωριό'. Ο ισχυρισμός ότι τα εθνικά κράτη και οι αντίστοιχες εθνικές ταυτότητες είναι παρωχημένες και, ενδεχομένως, οδεύουν προς την εξαφάνισή τους έχει διαδοθεί ιδιαίτερα μέσα στις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, παρόλο που παρατηρείται μια συνεχής άνοδος παλαιών και νέων εθνοτικών και εθνικών αντιπαλοτήτων ή αναζωπυρώσεων. Αυτές οι αναζωπυρώσεις συχνά εντάσ-

σονται σε ένα ρευστό πλαίσιο περί 'τοπικισμού' ή 'περιφερειοποίησης', το οποίο θεωρείται ότι θίγει τον εθνικισμό και δημιουργεί μια ολιστική θέαση του παγκόσμιου και θεωρεί τα εθνικά κράτη και ταυτότητες ως αρνητικά εξ αρχής, ως το εμπόδιο στην εμπέδωση αυτής της ολιστικής θεώρησης. Αυτό όμως που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι αυτές οι απόψεις συνδέονται με συγκεκριμένες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που από τη μία δημιουργούν αυτές τις απόψεις και από την άλλη ενισχύονται από αυτές. Ας το αναλύσουμε αυτό εκτενέστερα.

Αν ανατρέξουμε για λίγο στις αρχές της νεωτερικότητας και στις συνθήκες που δημιούργησαν τα εθνικά κράτη και τον εθνικισμό, θα δούμε ότι υπήρξαν συγκεκριμένες οικονομικές, κυρίως, και πολιτικές συνθήκες που οδήγησαν στην αναγκαιότητα ενός κεντρικού συγκεντρωτικού κράτους. Συνοπτικά, η εξάπλωση του εμπορίου με τη συνακόλουθη άνοδο της αστικής τάξης και η ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής δημιούργησαν αφενός την αναγκαιότητα μεγαλύτερων πολιτικών οντοτήτων από τα κατακερματισμένα ως τότε φέουδα, ώστε να μπορέσει το εμπόριο να λειτουργήσει και να αναπτυχθεί εντός τους, αφετέρου την αναγκαιότητα μικρότερων οντοτήτων από τις αχανείς αυτοκρατορίες, ώστε να εξασφαλίζεται η προστασία των οικονομικών δραστηριοτήτων και η ομοιογένεια του εργατικού δυναμικού. Έτσι, άρχισαν να δημιουργούνται στην Ευρώπη, ήδη από τον 16ο-17ο αιώνα (π.χ. Αγγλία), συγκεντρωτικά κράτη που ήταν απαραίτητα για την ανάπτυξη του εμπορίου και την οικονομική δραστηριότητα της ανερχόμενης αστικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων, αναδύθηκε και αναπτύχθηκε ο εθνικισμός. Ο εθνικισμός προώθησε τη δημιουργία των κρατών γιατί, μέσω του επιχειρήματος της εθνικής ενότητας, διευκόλυνε την ένταξη ευρύτερων περιοχών στα ενιαία υπό διαμόρφωση κράτη και ταυτόχρονα λειτούργησε νομιμοποιητικά και για την ύπαρξη αλλά και τη λειτουργία των κρατών και την άσκηση των ευρύτερων πολιτικών τους. Συνεπώς, βασική πολιτική συνέπεια της αρχικής ανάπτυξης του εθνικισμού υπήρξε η διευκόλυνση και νομιμοποίηση του κράτους και των οικονομικών συνθηκών που δημιούργησαν την αναγκαιότητα της ίδιας της ύπαρξής του. Να σημειωθεί δε ότι η ιδεολογία του εθνικισμού αρθρώθηκε κυρίως από τους πολιτικούς και διανοούμενους της εποχής, αν και με διαφορετικά κριτήρια ή κίνητρα. Όπως είδαμε στο δεύτερο μέρος αυτής της μελέτης, στη συνέχεια ο εθνικισμός κυριάρχησε και, εν μέρει, αυτονομήθηκε από τις αρχικές συνθήκες ανάδειξής του, δίνοντας ώθηση σε πληθώρα εθνικών κρατών και εθνικιστικών κινημάτων μέχρι σήμερα.

Παρόμοιες διαδικασίες, τηρουμένων των αναλογιών, έχουν διαμορφώσει τη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση αλλά και τη χρήση της ως πολιτικής ιδεολογίας. Ενώ τα εθνικά κράτη δημιούργησαν αρχικά το πλαίσιο λειτουργίας του

καπιταλισμού, στη σημερινή φάση της ανάπτυξής του αποτελούν 'εμπόδιο' στην παγκόσμια εξάπλωση και λειτουργία του –εμπόδιο στο βαθμό που ενεργούν με γνώμονα την εθνική οικονομία και κυριαρχία. Δηλαδή, οι κανόνες και τα προστατευτικά μέτρα που ως τώρα εξυπηρετούσαν την εγχώρια οικονομική ανάπτυξη και λειτουργία, αποτελούν πλέον τροχοπέδη στην παγκόσμια ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος που εκφράζει η παγκοσμιοποίηση. Οι οικονομικές συνθήκες που δημιούργησαν την αναγκαιότητα της παγκοσμιοποίησης είναι η παγκόσμια ανάπτυξη του εμπορίου και η περαιτέρω κερδοφορία ισχυρών πολυεθνικών αλλά και ισχυρών κρατών. Όπως έχει επισημανθεί από αρκετούς αναλυτές, η σύγχρονη καπιταλιστική τάξη οργανώνεται πλέον και συντονίζεται σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ σε αυτή περιλαμβάνονται και κρατικοί λειτουργοί και διανοούμενοι στο βαθμό που με τη δραστηριότητά τους διευκολύνουν την ύπαρξη και ανάπτυξη της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας (Sklair 1999). Έτσι, η παγκοσμιοποίηση στην 'ύστερη νεωτερικότητα' –όπως και ο εθνικισμός στην 'πρώιμη νεωτερικότητα'– *διευκολύνει και νομιμοποιεί* την επικράτηση του καπιταλισμού και την προτεραιότητα του κριτηρίου της ανταγωνιστικότητας σε διεθνές επίπεδο.

Ειδικότερα η επιχειρηματολογία που θίγει τις υπάρχουσες κρατικές δομές, αλλά και το εθνικό κριτήριο και την ταύτιση που εξασφάλιζαν τη συνοχή και νομιμοποίηση αυτών, από τη μία διευκολύνει τη δράση των πολυεθνικών που δραστηριοποιούνται με απεριόριστη ελευθερία προς τη μεγιστοποίηση των κερδών τους και, από την άλλη, νομιμοποιεί αυτή τη διαδικασία όχι μόνο ως αναπόφευκτη αλλά και ως προοδευτική, εκσυγχρονιστική και αναγκαία, αφού αποδίδει στο 'εθνικό' την οπισθοδρόμηση αλλά και την ευθύνη για τις συμφορές των λαών στη νεωτερικότητα. Επίσης, όπως και στην περίπτωση του εθνικισμού, η ιδεολογικοποίηση της παγκοσμιοποίησης συντελείται κυρίως από το Λόγο που εκφέρουν τόσο οι πολιτικοί όσο και αρκετοί διανοούμενοι. Βέβαια, όσον αφορά στην αυτονόμηση της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογίας και την αυτόματη αναπαραγωγή της, είναι μάλλον πολύ νωρίς για να αναφερθούμε με σαφήνεια, καθώς η ιδεολογικοποίηση της παγκοσμιοποίησης είναι προς το παρόν μια διαδικασία που συνεχίζεται και είναι αδύνατον να γνωρίζουμε την πορεία της· γι' αυτό το λόγο άλλωστε ορίσαμε την παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία και όχι ιδεολογία. Είναι λοιπόν χρήσιμο να επικεντρώνουμε στην ιδεολογικοποίηση αυτής της διαδικασίας, που συντελείται επί του παρόντος και μπορούμε να εντοπίσουμε με σαφήνεια τους τρόπους μέσω των οποίων μπορεί τελικά να δημιουργηθεί μια νέα πολιτική ιδεολογία.

Η προσπάθεια ερμηνείας του κόσμου ως ένα ενοποιημένο Όλον είναι χαρακτηριστικό των ιδεολογιών, όπως υποστηρίξαμε σε σχέση με τον εθνικισμό στο τρίτο κεφάλαιο. Μάλιστα, η επιχειρηματολογία μας σχετικά με τον εθνικισμό

σμό μπορεί να χρησιμοποιηθεί εξίσου και για την παγκοσμιοποίηση. Θα παραθέσω αυτούσιο το σχετικό κομμάτι του επιχειρήματος που υποστήριξα, όπως αυτό αναφέρεται στο τρίτο κεφάλαιο στον ορισμό του εθνικισμού ως ιδεολογίας.

Ως ιδεολογία ο εθνικισμός χαρακτηρίζεται από κάποιες γενικότερες λειτουργίες των ιδεολογιών, οι βασικότερες εκ των οποίων... είναι: δικαίωση-νομιμοποίηση, κινητοποίηση, και ταύτιση. Με τη *δικαίωση-νομιμοποίηση* οι ιδεολογίες γίνονται «μέσα διασφάλισης επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων με τη μέγιστη δυνατή συναίνεση» (Λίποβατς & Δεμερτζής 1994: 94). Η νομιμοποίηση επιτυγχάνεται μέσω της ενοποίησης, κατάτμησης και συγκάλυψης της πραγματικότητας [...] Η *κινητοποίηση* είναι απαραίτητη λειτουργία των πολιτικών ιδεολογιών, που επιδιώκουν είτε να αλλάξουν την κοινωνία και την πολιτική είτε να νομιμοποιήσουν την επιτευχθείσα αλλαγή μέσω της ευρείας συμμετοχής και κινητοποίησης. Οι ιδεολογικές στρατηγικές κινητοποίησης είναι η καθολίκευση και η φυσικοποίηση (Λίποβατς & Δεμερτζής 1994: 99-100). Με την καθολίκευση αμβλύνονται οι αντιφάσεις ανάμεσα στο γενικό και το επιμέρους, και έτσι τα ειδικά συμφέροντα εντός μιας κοινωνίας εμφανίζονται ως γενικά συμφέροντα ολόκληρης της κοινωνίας... Ταυτόχρονα, με τη φυσικοποίηση το αίτημα της κινητοποίησης εμφανίζεται όχι ως πολιτικό ή κοινωνικό αλλά ως φυσικό και δεδομένο. [...] Ουσιαστικά, η καθολίκευση και η κινητοποίηση είναι μηχανισμοί που νομιμοποιούν την κινητοποίηση. Η ταύτιση είναι η τρίτη βασική λειτουργία της ιδεολογίας, που εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί γίνονται αποδεκτές οι ιδεολογίες. Μέσω της ταύτισης οι ιδεολογίες εσωτερικεύονται στο ασυνείδητο των ατόμων τα οποία αποκτούν ατομικές και συλλογικές ταυτότητες που λειτουργούν συνενωτικά για την ομάδα. Ο εθνικισμός, συγκεκριμένα, εντείνει την ταύτιση των ατόμων με το έθνος και, στη συνέχεια, μεταξύ τους, δημιουργώντας μια συμπαγή ομάδα ατόμων που έχουν ταυτίσει τα συμφέροντά τους με αυτά του έθνους και είναι έτοιμα να κινητοποιηθούν για την υπεράσπισή του. [...] Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Breuilly ότι υπάρχει στη νεωτερικότητα μια γενικευμένη ανάγκη για ταυτότητα που εκφράζεται ως μια γενική ανάγκη για ιδεολογίες, και επισημαίνει ότι «η εθνικιστική ιδεολογία είναι μια ιδιαίτερος ισχυρή απάντηση σε αυτή την ανάγκη» (Breuilly 1993: 381-382) τόσο γιατί είναι ρευστή και ακαθόριστη, όσον αφορά τον τρόπο επίτευξης του σκοπού που θέτει, όσο και γιατί είναι απαξιωτική απέναντι στον απρόσωπο χαρακτήρα της νεωτερικότητας.

Και στην παγκοσμιοποίηση παρατηρούμε τις παραπάνω λειτουργίες των ιδεολογιών. Μέσω της γενίκευσης, η παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται να έχει διεθνή εγκυρότητα και αποδοχή ή, όταν αυτό δε συμβαίνει, τα αίτια αποδίδονται σε αντιδραστικές νοοτροπίες που αρνούνται την 'αναπόφευκτη' πορεία της. Ταυτόχρονα, τα συμφέροντα επιμέρους ομάδων, συγκεκριμένα της διεθνούς καπιταλιστικής τάξης, παρουσιάζονται ως παγκόσμια συμφέροντα. Επιπλέον, η φυσικοποίηση γίνεται εμφανής στις απόψεις περί αναπόφευκτης και ευρείας εξάπλωσης της παγκοσμιοποίησης σε κάθε γωνιά του κόσμου, και στον προσ-

διορισμό μιας 'παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών' η ύπαρξη και η νομιμοποίηση της οποίας εμφανίζονται ως αυτονόητες. Επίσης, η ταύτιση εκδηλώνεται στην ύπαρξη 'παγκόσμιων αξιών' τις οποίες η 'παγκόσμια κοινωνία πολιτών' έχει τη δεδομένη δικαίωση στην κινητοποίηση για την υπεράσπισή τους ενάντια στους 'εχθρούς' που μπορεί να έχουν παγκοσμίως. Τα λόγια του Breuilly, όπως τα παραθέσαμε στο παραπάνω απόσπασμα, βρίσκουν την απόλυτη έκφρασή τους στην άποψη του Giddens ότι, η ζωή δεν αξίζει αν δεν υπάρχει κάτι για το οποίο να πολεμήσεις (ταύτιση) ενώ, ταυτόχρονα, ταυτίζει αυτό το κάτι (αλλά και την παγκοσμιοποίηση) με τις 'παγκόσμιες αξίες' (φυσικοποίηση) που μας συνενώνουν όλους (καθολίκευση). Τέλος, η νομιμοποιητική λειτουργία της παγκοσμιοποίησης γίνεται φανερή στο βαθμό που αυτή λειτουργεί ως 'μέσο διασφάλισης επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων με τη μέγιστη δυνατή συναίνεση', με ιδιαίτερα έντονη τη λειτουργία της 'συγκάλυψης της πραγματικότητας'.

Υπάρχουν και ορισμένες ομοιότητες της παγκοσμιοποίησης που εμφανίζονται και στις ψυχολογικές αντιδράσεις που προκαλούν, κυρίως δε στο ότι μπορούν να επιφέρουν, ή να διευκολύνουν, μια ψυχολογική παλινδρόμηση προσφέροντας άλλοθι, δηλαδή νομιμοποιημένη διέξοδο, στην εκδήλωση της επιθετικότητας. Για παράδειγμα, η παγκοσμιοποίηση ενέχει μια ολιστική θεώρηση του κόσμου, αλλά και μια προοπτική για το μέλλον. Επιπρόσθετα, η ταύτιση με αυτήν, μέσω της ταύτισης με τις παγκόσμιες αξίες, μπορεί να γίνει με φανατικό τρόπο, όπως υποδηλώνει τόσο η εξιδανίκευση όσο και η δαμιονοποίησή της (θετική και αρνητική ταύτιση). Τελικώς, η παγκοσμιοποίηση και το 'παγκόσμιο' έχουν σημαντικές ομοιότητες με τον εθνικισμό και το 'εθνικό': και οι δύο εμπεριέχουν τη δυνατότητα δημιουργικών ή καταστροφικών εκφάνσεων και, κυρίως, και οι δύο μπορούν να γίνουν –και έχουν γίνει– αντικείμενο εκμετάλλευσης από συγκεκριμένες ελίτ προς την εξυπηρέτηση του (παγκόσμιου) καπιταλιστικού συστήματος.

Βέβαια, και η ίδια η χρήση του 'ουδέτερου' όρου παγκοσμιοποίηση συντελεί στη συγκάλυψη των πραγματικών δεδομένων του παγκόσμιου συστήματος με αποτέλεσμα τη δικαίωση των πρόσφατων πολιτικών και οικονομικών διαδικασιών (άλλωστε, η συγκάλυψη είναι ένας από τους τρόπους νομιμοποίησης των ιδεολογιών, που ανέφεραν οι Λίποβατς και Δεμερτζής). Η κριτική του Πουλαντζά είναι ιδιαίτερα επίκαιρη καθώς, όπως ανέφερε, «οι ιδέες και οι έννοιες δεν είναι ποτέ αθώες, κι αν χρησιμοποιήσουμε τις έννοιες του αντιπάλου για να του απαντήσουμε, τότε τις νομιμοποιούμε και τους επιτρέπουμε να διαιωνίζονται. Κάθε ιδέα ή έννοια έχει νόημα μόνο μέσα σε μια συνολική θεωρητική προβληματική που τη στηρίζει...»¹⁹. Μέσα από αυτή τη συλλογιστική, ενδεχομένως να

19. POULANTZAS, N. (1969), 'The problem of the capitalist state', *New Left Review*, αρ. 58: 67-78, στο Carnoy 1990: 147.

πρέπει να απορριφθεί ο όρος παγκοσμιοποίηση μέσα από τη συνολική αμφισβήτησή της. Όμως, για τον μελετητή του φαινομένου, δημιουργούνται προβλήματα από την ίδια τη χρήση του όρου στο επιστημονικό πεδίο· δηλαδή, το γεγονός ότι αναφερόμενος σε αυτήν την αναπαράγει. Επίσης, στο βαθμό που η αναφορά στις διάφορες διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης γίνεται σαν να ήταν ανεξάρτητες μεταξύ τους, πράγματι αυτονομούνται από τη λογική που επιβάλλει την ύπαρξή τους. Χαρακτηριστικές είναι σε αυτό το σημείο οι αναφορές στη δημιουργία ‘εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης’, που αξιώνουν τα διάφορα κινήματα, ή και ακόμη και στη ‘σοσιαλιστική παγκοσμιοποίηση’ που έχει προταθεί σε ακαδημαϊκό επίπεδο²⁰.

Είναι προφανές ότι η σχετική ορολογία έχει εισαχθεί στη σχετική συζήτηση αλλά και σε πολλούς τομείς της καθημερινότητάς μας. Βέβαια, στο επίπεδο της πολιτικής προπαγάνδας, έχει συμπληρωθεί ή αντικατασταθεί εν μέρει από τον όρο ‘τρομοκρατία’ όπου αυτός εξυπηρετεί αποτελεσματικότερα την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών παγκοσμίων. Στην ακαδημαϊκή συζήτηση, πάντως, η έννοια της παγκοσμιοποίησης παραμένει κυρίαρχη και οι αναφορές στη διεθνή βιβλιογραφία είναι πολλές. Η περαιτέρω χρήση και παρουσία της θα καθορίσουν αν αυτή αποτελεί πράγματι μια πολιτική ιδεολογία ή απλά μια περιστασιακή επικάλυψη των κυρίαρχων σχέσεων με περιορισμένη ισχύ και διάρκεια. Γι’ αυτό το λόγο και η ‘εποχή της παγκοσμιοποίησης’ αναφέρεται εντός εισαγωγικών: για να περιγράψει μια περίοδο που επικρατούν οι σχετικές διαδικασίες αλλά και η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση, χωρίς όμως να έχουν αυτές εδραιωθεί επαρκώς σε μια ξεκάθαρη ‘εποχή’, αλλά και χωρίς αυτή να βρίσκεται σε αντίθεση με την εποχή του εθνικισμού, όπως η σχετική συζήτηση αφήνει να εννοηθεί. Ένας επιπρόσθετος λόγος είναι ότι η ‘εποχή της παγκοσμιοποίησης’ δε συνιστά ένα καινούριο παράδειγμα ή μια περίοδο που αντιτίθεται στον εθνικισμό ή ακόμη και στη νεωτερικότητα· είναι ταυτόχρονα και μια εποχή εθνικισμού. Επίσης, τόσο η παγκοσμιοποίηση όσο και άλλες ευρύτερες έννοιες και χρονικές κατηγοριοποιήσεις εκπορεύονται ουσιαστικά από τις δυτικές κοινωνίες και τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν σε αυτές. Συνεπώς, η αυτόματη προβολή τους σε παγκόσμια κλίμακα είναι προβληματική.

Αυτό που θέλουμε να επισημάνουμε είναι ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια κατάσταση ‘στην οποία ζούμε’, όπως αναφέρει ο Giddens (1999), αλλά ένα κάλυμμα, ένα εποικοδόμημα που δημιουργήθηκε μέσω συγκεκριμένων οικονο-

20. Η ‘σοσιαλιστική παγκοσμιοποίηση’ αναφέρθηκε από τον Sklair ως εναλλακτική πρόταση στην ‘καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση’, στο συνέδριο ‘Παγκοσμιοποίηση και πολιτική μεταβολή’, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 28-29 Νοεμβρίου 2003.

μικών διαδικασιών με σκοπό την αναπαραγωγή και νομιμοποίησή τους. Πάντως, είναι γεγονός ότι, ο κυρίαρχος λόγος που συνοδεύει και εκφέρει και οι αντίστοιχες διεργασίες έχουν ήδη επηρεάσει τις σύγχρονες κοινωνίες σε όλα τα επίπεδα. Ενδεχομένως, το καθοριστικό στοιχείο της διάρκειάς της να αποτελέσει η *αυτονόμηση των διαστάσεων και επιπέδων στα οποία αναφέρεται και την καθορίζουν.*

Με την τελευταία επισήμανση θα κλείσουμε αυτή την ενότητα. Οι διάφορες και διαφορετικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης αποτελούν συνιστώσες ενός ενιαίου πλαισίου αναφοράς, ενός συγκεκριμένου συστήματος στη λογική του οποίου εντάσσονται. Δηλαδή, η οικονομική, πολιτισμική, κοινωνική κλπ. διάσταση αφορούν ουσιαστικά τις συνιστώσες και εφαρμογές της παγκοσμιοποίησης σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης των κοινωνιών, που σημαίνει τη λειτουργία και εδραίωση του νεο-φιλελευθερισμού και του καπιταλισμού παγκοσμίως. Έτσι, η κάθε διάσταση τροφοδοτεί την άλλη και λειτουργούν συμπληρωματικά σε ένα ενιαίο πλαίσιο με απώτερο σκοπό τη δημιουργία και διατήρηση του παγκόσμιου συστήματος –ακριβώς όπως λειτούργησε και ο εθνικισμός ως προς τη δημιουργία και τη διατήρηση του συστήματος των (εθνικών) κρατών και εξυπηρετούσε την κατ' αρχάς ανάδειξη του καπιταλισμού. Το ιδεολογικό επίπεδο, για παράδειγμα, είναι στενά συνυφασμένο με το πολιτισμικό και το πολιτικό, το πολιτικό με το οικονομικό, και όλα αυτά μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, η κουλτούρα του καταναλωτισμού τροφοδοτεί το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, αλλά και τα δύο υποστηρίζονται από τον ατομικισμό της φιλελεύθερης πολιτικής ιδεολογίας· η τελευταία με τη σειρά της νομιμοποιεί τις πολιτικές διαδικασίες και επιλογές, που αποτελούν το εφελτήριο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Συνεπώς, μπορούμε να ορίσουμε την παγκοσμιοποίηση ως τη διαδικασία που εδραιώνει την παγκόσμια κυριαρχία του νεο-φιλελεύθερου καπιταλιστικού συστήματος. Η έννοια του συστήματος είναι κεντρική εδώ: ως σύστημα αλληλοτροφοδοτείται από τα επιμέρους σημεία του, από τις επιμέρους διαστάσεις. Προφανώς, η εδραίωση του συστήματος του παγκόσμιου φιλελεύθερου καπιταλισμού θα έχει επιτευχθεί πλήρως όταν τα επιμέρους επίπεδα του συστήματος αρχίσουν να αυτονομούνται, δηλαδή όταν οι διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης θα λειτουργούν και θα αναπαράγονται η μια ανεξάρτητα από την άλλη και η ρευστότητα της λειτουργίας του θα αντικατασταθεί από τη σταθερότητα. Τότε, η παγκοσμιοποίηση θα είναι και αυτή μια επιτυχημένη πολιτική ιδεολογία.